

GRAŻYNA GRUDZIŃSKA

Warszawa

OCTAVIO PAZ
- POETA W LABIRYNCIE ŚWIATA

Octavio Paz, pisarz niestety bardzo mało znany w Polsce (wyłącznie z tłumaczeń 2 tomów esejów: *Labirynt samotności* i *Pochmurno* oraz trzech tomików wierszy), zaliczany jest do najwybitniejszych poetów nie tylko hiszpańskiej strefy językowej. Liczne tomy poezji, eseje filozoficzne i literackie, wywiady i odczyty najlepiej świadczą o skali zainteresowań autora. Porusza się on swobodnie i ze znanstwem przedmiotu po literaturze angielskiej, francuskiej, amerykańskiej i meksykańskiej, rozważa kwestie antropologiczne i lingwistyczne, zabiera głos w sprawach dotyczących historii a także bieżących zagadnień politycznych.

W swej bogatej twórczości Paz podejmuje skomplikowane problemy ludzkiego losu w jego różnych historycznych przejawach, zarówno w wymiarze indywidualnym jak i społecznym. W swych refleksjach nad człowiekiem współczesnym wykracza poza interpretacje cywilizacji zachodniej przejawiając zainteresowanie zwłaszcza kulturami Dalekiego Wschodu, czym zasłużył sobie na miano "Uniwersalnego Meksykanina". Łączy bowiem uniwersalne wartości z głęboko przeżywanym doświadczeniem bycia Meksykaninem. Jego dzieła potwierdzają znaną tezę, że tylko twórczość głęboko osadzona we własnej rodzimej tradycji może stać się uniwersalnie ważna.

Dowodem uznania tych wartości stało się uhonorowanie meksykańskiego pisarza nagrodą Nobla.

"Wielki twórca i myśliciel", "Liryk o wymiarach uniwersalnych", "Olśniewający poeta - polemiczny eseista", "Wybór Octavia Paza to pochwała inteligencji". To tylko kilka głosów z lawiny pochwał, jakie po obu stronach Atlantyku posypały się na wiadomość o przyznaniu przez Szwedzką Akademię Literatury Nagrody Nobla za rok 1990.

Uzasadniając wybór Akademia Szwedzka stwierdziła, iż: "Meksykański poeta i eseista Octavio Paz otrzymuje nagrodę za "pasjonujące dzieło literackie o szerokich horyzontach, uformowane przez sen-

sualną inteligencję i integralny humanizm. Jego poezja jest dziełem stworzonym nie tylko przez słowa, ale na ich podstawie. Poezja Octavio Paza jest rezultatem owocnego, ale bardzo trudnego spotkania kultur prekolumbijskich z kulturą hiszpańskich konkwistadorów oraz współczesną kulturą Zachodu, wzbogaconą różnego rodzaju doświadczeniami życiowymi pisarza, takimi jak choćby długoletni pobyt w Indiach. Dzieło Octavio Paza jest celebracją słowa i refleksją nad przemijającym wiekiem".

Nie mniej entuzjastycznie oceniają Paza tacy wybitni twórcy hispanojęzyczni jak noblista Camilo José Cela, który stwierdził, że wyróżnienie Paza to "triumf nie tylko wielkiego poety, ale też zwycięstwo języka hiszpańskiego; czy Peruwianczyk Mario Vargas Llosa, według którego "Octavio Paz jest jedną z wielkich postaci naszych czasów. Reprezentuje on sobą taki rodzaj humanizmu, który niestety już zanika, a jako promotor kultury jest niestrudzonym obrońcą wolności. Z kolei Wenezuelczyk Arturo Uslar Pietri stwierdził, że "Octavio Paz jest wybitnym twórcą i myślicielem, wyśmienitym interpretem złożonej tożsamości kultury latynoamerykańskiej".

Jednakże, gwoli prawdy, trzeba powiedzieć, iż werdykt Akademii Szwedzkiej wywołał również głosy zażenowania i krytyki, szczególnie w kręgach lewicy latynoamerykańskiej traktującej Paza jako odszczępienca, który w latach czterdziestych utracił "postępową wiarę". W Meksyku uważany jest ponadto za kontrowersyjnego pisarza, który zdecydowanie nie zdołał zostać prorokiem w swoim kraju. Własne ułomności i cudze zawiści sprawiły, że Octavio Paz żyje w ciągłej konfrontacji ze środowiskiem akademickim i większą częścią intelektualistów meksykańskich, którzy nigdy nie wybaczyli mu ostrej krytyki ugrupowań lewicowych. Na marginesie można przypomnieć, że we wrześniu 1990 roku Octawio Paz zorganizował w mieście Guadalajara spotkanie intelektualistów z Ameryki Łacińskiej poświęcone perspektywom rozwoju po upadku reżimów totalitarnych. Lewica odsądziła go od czci i wiary, wielu intelektualistów od dawna zresztą przepowiadało bezskutecznie jego intelektualny i literacki zmierzch.

Sam Octavio Paz określa siebie jako "rozczarowanego lewicowca" i uważa, że "sen Lewicy nie może trwać póki będzie rodzić koszmary w miejsce snów". Broni on swego prawa do odrębnego zdania, niezawisłego sądu, twórczej różnorodności, broni szaleństwa przed rozsądkiem i rozsądku przed szaleństwem, broni siebie. Powtarza za H. D. Thoreau "... że liczy się przede wszystkim twórcza świadomość jednostki ... i że tylko obywatele świadomi, zdolni są do ponoszenia trudów wolności". Paz mówi: "... musimy bronić wartości formalnych, a więc wolności słowa, zrzeszania się i poruszania, prawa do sprzeciwu wobec władzy, do głośnego stawiania pytań (...) i mówienia nie,

bo prawdziwa tajemnica wolności kryje się nie w boskiej, milczącej wszechmocy, ale właśnie w człowieku krzyku. Zrezygnujmy z rewolucyjnego słowotoku i nie budujmy fałszywych mitów ..., starajmy się myśleć jasno i niezależnie”¹.

Celebrowanie słowa, bogactwo wyrazu - harmonijne i trafne - szerokość horyzontów kulturalnych i intelektualnych, które świadczą o różnorodności zainteresowań, jak również osobowość wynikająca z fuzji jego korzeni meksykańskich z hiszpańską tradycją literacką, stawiają go w specyficznej sytuacji. On sam zastanawiając się nad swoim punktem widzenia świata nie wie, czy uznać go za ekscentryczny czy tylko zwyczajnie marginalny. Jedno jest pewne - nigdy nie występuje z pozycji nieprzejednanego obrońcy jakiegokolwiek ideologii (takiej jak marksizm) czy też jakiegokolwiek niezmiennej prawdy religijnej (takiej jak dogmaty katolicyzmu czy islamu). Właśnie te osobliwości i ta różnorodność zainteresowań cechują twórczość literacką Octavia Paza.

Sam rozmach jego dzieła sprawia, iż Octavio Paz był i jest aktywnym uczestnikiem wielu ruchów poetyckich i intelektualnych naszego wieku, od surrealizmu do strukturalizmu. Jest on jednym z tych pisarzy hiszpanoamerykańskich, którzy żyją problemami współczesnej sztuki. Jego dzieło jest przykładem pojmowania świata jako globalności historii, kultur i indywidualności.

Jego biografia intelektualna i polityczna obejmuje cały wiek: wierzył w Rewolucję Meksykańską, był marksistą w latach 30-tych i walczył po stronie Republikanów w Hiszpańskiej Wojnie Domowej, odsunął się od realnego socjalizmu w latach 40-tych i stopniowo przeszedł w kierunku pozycji liberalnych, zabarwionych anarchistycznym romantyzmem.

Sam Octavio Paz w wywiadzie udzielonym w 1992 roku mówi: "Urodziłem się w 1914, w roku, w którym wybuchła I wojna światowa; w dzieciństwie słyszałem strzały zwalczających się frakcji zdobywających kolejno moje miasto; byłem świadkiem Wojny Domowej w Hiszpanii i agresji japońskiej w Korei, Mandżurii i Chinach, dojścia do władzy Hitlera, "czystek" Stalina. Byłem świadkiem II wojny światowej i wybuchu bomb atomowych; obozów koncentracyjnych i tyranii i despotyzmów w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej ... Między tymi wszystkimi nieszczęściami miałem szczęście zobaczyć upadek totalnego komunizmu i zwycięstwo demokracji. Ale historia jest skrzynią pełną niespodzianek i dzisiaj widzimy powrót dawnych przyczyn niezgody: agresywnych nacjonalistów".

¹ O. Paz, *Pochmurno*, wstęp R. Kalicki, Warszawa 1990, s. II.

Natomiast biografia artystyczna poety jest ściśle związana z głównymi ruchami literackimi naszego wieku.

Octavio Paz urodził się w Mieście Meksyk w 1914 roku w rodzinie silnie podzielonej ideologicznie - jego ojciec był znanym z liberalizmu dziennikarzem, zaś matka była wyjątkowo religijną, wręcz fanatyczną Andaluzijką. Wykształcony w szkołach francuskich i angielskich, zmuszony przez matkę do wiary w Boga i codziennego uczestnictwa we mszy, a przez ojca nakłaniany do szukania racjonalnych przesłanek swoich wierzeń, w młodszych latach przeżył ostry kryzys wiary, zbuntował się i porzucił raz na zawsze katolicyzm.

Wspaniała rodzinna biblioteka była źródłem niezastąpionym dla kogoś, kto wśród pisarzy romantyzmu i modernistów szukał potwierdzenia dla swego buntu. Studia na Autonomicznym Uniwersytecie Meksykańskim pogłębiają jego rozterki.

Okolo 1930 roku, kiedy Octavio Paz włącza się w życie literackie Meksyku, obraz poezji hispanoamerykańskiej jest niejednorodny a przyszłość niepewna. Z jednej strony większość poetów ukształtowanych w czasach modernizmu kontynuowała marsz krętymi ścieżkami wytyczonymi na początku tego rewolucyjnego ruchu, rewaloryzując swoje wcześniejsze formy i motywy. Z drugiej zaś - grupa "ultra awangardy" wydawała się "wyprana" ze swego rewolucyjnego "rozpędu" i twórczego geniuszu pogrążając się w prowokacyjnym i radykalnym innowierstwie.

Między tymi dwiema grupami znajdowali się poeci, którzy nie chcieli zesterzać się jako przedstawiciele jednej lub drugiej skrajności. Do ich należeli między innymi Meksykanin J.J. Tablada, Peruwiańczyk Cesar Vallejo i Urugwajczyk V. Huidobro, oraz młodzi poeci kontestujący wysiłki tych, którzy wyłącznie chcieli skandalizować lub uprawiać prymitywne i zuchwałe obrazoburstwo. Byli to Jorge Luís Borges, Pablo Neruda i meksykańscy poeci z grupy Contemporáneos. I właśnie te dwie grupy twórców zaczęły torować drogę nowej poezji, jednakże ich głosy nie były jeszcze powszechnie znane lub też nie wysłuchiowano ich z należytą uwagą.

W tych właśnie okolicznościach - tak trudnych z braku jasnych i zdecydowanych horyzontów - zaczął pisać bardzo wówczas młody Octavio Paz. Jego pierwsze wiersze noszą cechy spuścizny poetyckiej tradycji hiszpańskiego Złotego Wieku jak i hiszpańskiego Pokolenia 1927, czy też współczesnych pisarzy francuskich.

W tym miejscu należy nadmienić, że w późniejszych swoich dziełach (*Piedra del sol* 1957; *Libertad bajo palabra* 1949-1958; *Salamandra* 1958-1961; *Viento entero* 1965; *Ladera Este* 1969; *Arbol adentro* 1987; *El fuego de cada día* 1989), Octavio Paz rozwija język coraz bardziej

osobisty, nie odcinając się jednak od swoich korzeni meksykańskich i hiszpańskich. Rozwijają się w kierunku różnorodności, wzajemnej przenikliwości, której nie jest obce głębokie zainteresowanie filozofiami Wschodu. Jest to widoczne nie tylko w jego oryginalnej twórczości, ale i w bogatym dorobku translatorskim.

Pojawienie się w 1936 roku czasopisma literackiego "Taller poético" wywołuje głębokie zmiany w środowisku kulturalnym Meksyku tamtych lat. Początkowo działalność twórcza czasopisma koncentrowała się na umocnieniu tzw. "pokolenia Taller" czyli zintegrowaniu młodych poetów wokół idei tworzenia poezji, która byłaby jednocześnie czynnikiem zmian społecznych i odnowy estetycznej, a nie tylko i wyłącznie rzemiosłem literackim. Zaabsorbowanie ruchami społecznymi i sympatia do proponowanych przez lewicę rozważań leżały u podłoża nowego programu artystycznego. Równocześnie program ten nie odbiegał znacząco od ideologicznego nurtu "nacjonalizmu kulturowego", który to nurt tak wyraźnie zarysował się w meksykańskim środowisku intelektualnym jako odpowiedź na rozbieżności między kulturą i życiem narodowym.

Octavio Paz bardzo szybko przyłączył się do grupy skupionej wokół "Taller poético". W tym czasie poeta, który sympatyzował z ruchami lewicowymi a nawet komunistycznymi, dążył do tworzenia poezji, która byłaby podwójnie rewolucyjna. Chciał stworzyć poezję, która wyrażając bunt człowieka i słowa, głosiłaby jednocześnie "nowy" porządek estetyczny i społeczny.

A z chwilą wybuchu hiszpańskiej wojny domowej entuzjazm Octavio Paza dla poezji zaangażowanej, walczącej znacznie rośnie. W Hiszpanii w pierwszych miesiącach 1937 roku, podczas oblężenia Madrytu, pisze wiersze poświęcone tej bratobójczej walce.

Parę miesięcy później, podczas II Kongresu Pisarzy Antyfaszystów w Paryżu, Octavio Paz ma okazję poznać bliżej ludzi, którzy walczyli i ginęli, aby zmienić otaczający świat, ludzi, z którymi łączyło go braterstwo broni, strach przed śmiercią i odruchy przyjaźni. Pobyt w Hiszpanii, jak i pobyt w Paryżu oraz udział w Kongresie, pozwolił mu poznać licznych pisarzy - niektórych już dobrze znanych, podzielić się z nimi pomysłami i dokonania, które wytyczały nowe perspektywy rozwoju poezji w języku hiszpańskim.

Tak więc czas przeżyty w Hiszpanii i pierwszy pobyt poety w Europie był okresem bogatych, różnorodnych doświadczeń życiowych i estetycznych, które wzbogaciły jego widzenie poezji i utwierdziły początkowe wahania twórcze. Społeczna poezja Paza stała się wyrazem kompromisu z totalną, rzeczywistą ludzką, a przestała być formą walki politycznej.

Kilka lat później po powrocie do Meksyku Octavio Paz otrzymuje stypendium w Stanach Zjednoczonych i jak sam twierdzi było to przeżycie nie mniej ważne niż pobyt w Hiszpanii. W Stanach Zjednoczonych poznaje T.S. Elliota, E. Pounda, Cummings'a, których poezje tłumaczy później na język hiszpański.

W 1945 roku wstępuje do meksykańskiej służby dyplomatycznej i zostaje wysłany na placówkę do Paryża. Tam poznaje André Bretona i zbliża się do surrealistów: "Surrealizm był nie tylko działalnością estetyczną, poetycką czy polityczną, chociaż był wszystkim naraz, ale był życiową działalnością" – powiedział później Paz. Był negacją współczesnego życia, a jednocześnie usiłowaniem zastąpienia wartości burżuazyjnego demokratycznego społeczeństwa innymi wartościami: erotyzmem, poezją, imaginacją, wolnością, przygodą, wizją. W tym znaczeniu – dodaje Paz – czuje się surrealistą, choć z drugiej strony niektóre założenia estetyki surrealizmu, np. "zapis automatyczny są mi obce"².

Druga połowa lat 50-tych w Meksyku to okres wielkiej aktywności literackiej Octavia Paza.

W 1968 roku będąc ambasadorem Meksyku w Indiach, Octavio Paz oskarża rząd Prezydenta Díaz Ordaza o zorganizowanie masakry demonstrowających w Tlatelolco na Placu Trzech Kultur studentów. Na znak protestu rezygnuje ze swej funkcji i poświęca się pracy twórczej.

W latach 70-tych jest profesorem literatury współczesnej w Harvardzie i jednocześnie animatorem i dyrektorem licznych czasopism literackich i krytyki literackiej m.in. "Revista Mexicana de Literatura", "Plural", "Vuelta".

Różnorodność tematów, doktryn i tendencji, które Octavio Paz reprezentuje przygniata swoim ogromem. Eseje i artykuły Paza są twórczą interpretacją idei i wiedzy XX wieku, pobudzające niejednokrotnie do własnej refleksji, zwłaszcza gdy chodzi o problemy meksykańskie i latynoamerykańskie.

Swoje rozmyślenia o poezji Paz zamieścił w tomie *El arco y la lira* (1956). Mają one swoje źródło w tradycji poezji współczesnej, która wywodzi się od romantyków niemieckich, od poetów francuskich, od Rimbaud'a, Appolinaire'a i surrealistów.

Dla Paza poezja jest próbą zgłębienia ograniczeń ludzkiej egzystencji, jest królową sztuki, a nawet królową wszelkiej ludzkiej działalności. Celem poezji nie jest zdominowanie słowa i tematu, ale uwolnienie ich i przywrócenie im ich pierwotnej magii. "Słowa,

² O. Paz, *El arco y la lira*, México 1979, s. 173.

dźwięki, kolory i inne tworzywa ulegają przeobrażeniu, gdy sięga po nie poeta" (...) "Uwalnienie słów polega na uwolnieniu ich "użyteczności" z ich funkcji instrumentów porozumienia". (...) "Przez moment słowo przestaje być jeszcze jednym ogniwem językowego łańcucha i błyszczy samo, w pół drogi między okrzykiem i czystą myślą. Poezja zmusza słowo do powrotu do samego siebie, do powrotu do swoich źródeł ..." ³ - pisze meksykański poeta.

Dla Octavio Paza wiersz jest "zbiorem znaków", które poszukują znaczenia (significado). Jest próbą "otwarcia" czegoś, co się zamyka, jest odkrywczą podróżą w nieznanym kierunku ... .

Obecność i waga poszczególnych tematów filozoficznych jest ewidentna w poezji Octavio Paza. Temat samotności człowieka, wysiłek, aby ją pokonać poprzez miłość i poezję, napięcie dialektyczne między samotnością i wspólnotą, bytem i niebytem, życiem i śmiercią, wszystkie te sprawy nabierają szczególnego znaczenia i są rozwijane w dziełach lirycznych poety oraz w jego najbardziej znanym esej *Labirynt samotności*. Przeprowadzona w tym dziele analiza meksykańskiej historii, jak też interpretacja współczesności doprowadza autora do wniosku, że Meksykanin żyje w nieustannym poczuciu wyobcowania i samotności. Wynika to zarówno z kolonialnej przeszłości, jak też z braku zakorzenienia w tradycji i uznania określonego zespołu wartości i symboli za własny i wyznaczających jego narodową tożsamość. Okazuje się przy tym, że głębsza refleksja nad sytuacją współczesnego człowieka odkrywa jednak również jego wyobcowanie i samotność w świecie cywilizacji pozbawionej wartościującego centrum, wokół którego mógłby zintegrować swój własny świat. Zanurzenie człowieka w historyczności, pojmowanie go jako projektu realizującego się w dojmującej samotności i zmierzającego zarazem do określenia swej istoty czyni jego egzystencję dramatyczną w swej nieuniknionej przemijalności.

Przemijalność oraz poczucie samotności - to według Paza, czynniki, które izolują człowieka i zamykają go w określonych granicach. Poezja poprzez swoje wartości transcendentne zatrzymuje przepływ ograniczającego, zwykłego czasu. Znany badacz literatury i krytyk Saul Yurkievich pisze: "dla Paza poemat jest uświęceniem uprzywilejowanej chwili, która wymyka się nurtowi czasu" ⁴.

Centralnym przeżyciem poezji jest wyrwanie czytelnika z czasu trwania i przywrócenie mu "pierwotnego" czasu. Octavio Paz w następujący sposób opisuje to przeżycie: "przeżycie poetyckie, tak jak

³ O. Paz, *El arco ...*, op.cit. s. 35.

⁴ S. Yurkievich, *Fundadores de la nueva poesia latinoamericana*, Barcelona 1973, s. 253.

religijne, jest śmiertelnym skokiem; jest również powrotem do naszej pierwotnej istoty ...⁵. Porównuje poezję do religii i miłości jako procesów objawienia, dzięki którym "poeta ujawnia człowieka tworząc".

Paz stwierdza wielokrotnie, że "czas" poetycki jest czymś innym od czasu przeżytego czy trwającego - realnego, że poezja ma charakter ontologiczny, a w związku z tym jej język musi wyrażać olbrzymie różnorodności, a nawet sprzeczności doświadczeń.

"Poezja jest wiedzą, zbawieniem, władzą i opuszczeniem. Jest działaniem zdolnym zmienić świat. Twórczość poetycka jest rewolucyjna z natury rzeczy. Jest widzeniem duchowym i metodą wewnętrznego wyzwolenia ..." ⁶ - tak widzi poezję i jej rolę Octavio Paz.

OCTAVIO PAZ: POET IN THE WILDERNESS

SUMMARY

Though he is one the lost important writers of the Spanish language, Octavio Paz is not well known in Poland. From his abundant literary production only two volumes of essays and three small books of poetry have been translated into Polish.

Octavio Paz tackles the complexities of human destiny in its various historical manifestations, both in individual and social dimensions. He received the lobel of "Universal Mexican" for transgressing eurocentric interpretations and taking into account other cultures in particular those of the Far East, and at the same time merging universal values with deeply felt Mexican experiences. His work corroborates the well known argument that only literary output deeply rooted in native tradition can become universally meaningful.

Octavio Paz is one of those many Latin American writers who *live* the problems of modern art. His work is an example of understanding the world as "totality" embracing history, culture and individuality.

Recognition of those values brought him the 1990 Nobel Prize for Literature.

His intellectual and political biography covers most of the whole century. He believed in the Mexican Revolution; a Marxist in the thirties, he fought in the Spanish Civil War on the side of the Republicans. In the 1940-s, however, he distanced himself from Socialist Realism and slowly drifted towards liberal positions tinged with romantic anachronisms.

His artistic biography, on the other hand is closely connected with the main literary trends of our century, from Surrealism to Structuralism.

Octavio Paz essays and articles are creative interpretations of XX-century ideas and science, in particular when it comes to Mexican and Latin American problems.

He understands poetry to be an attempt at opening the frontiers of human exi-

⁵ O. Paz, *El arco ...*, op.cit. 110.

⁶ O. Paz, *El arco ...*, op.cit. 113.

---

stence, as the highest inspiration of every human activity. The purpose of poetry is not to dominate language and subject but set them free and recover their original magic.

The presence and importance of various philosophical themes is evident in Octavio Paz poetry. Solitude and efforts to defeat it with the help of love and poetry; the dialectical tension between solitude and solidarity with others, life and death. Those and many other problems are present in the poet's lyrical works and in his essays, in particular in *The Labyrinth of Solitude*.